

СЕЛО ГОЛЕМАНИТЕ – ДВАДЕСЕТ И ПЕТ СТОЛЕТИЯ МИТ И РЕЛИГИЯ

Миглена Петкова

РИМ – гр. В. Търново

THE VILLAGE OF GOLEMANITE: TWENTY-FIVE CENTURIES OF MYTH AND RELIGION

Miglena Petkova

Regional Museum of History – Veliko Tarnovo

Abstract:

The article presents local memories and still survived services at several consecrated grounds devoted to different saints protectors, celebrated in territory of Golemanite village (Mid Northern Bulgaria). Ethnographical study was held with special focus on St George's memorial stone renovated in 2009 as a part of local identity development. Studies of re-invention of former "lieu de memoires" are very productive field of research in post-socialist Bulgaria.

Key words: *Myths, Consecrated Grounds, Rituals, Identity, Local Legends.*

Село Големаните се намира на 18 км от гр. Велико Търново. То е разположено в полите на северните склонове на Еленските възвишения, които са дял от Централна Стара планина. Южната му част е заета от масива на гористото бърдо Бутора, а северната е част от Килифаревската котловина, която е обработваема. Селото е застроено в подножието на хълма Усойната и е съставено от махалите Големаните, Малчовци и Върлинка (Станев 1995: 195). Местно предание отнася възникването на махала Големаните към XVII в., около чифлика на Големан бей.

Настоящото съобщение има за цел да представи връзката между обредни практики, изпълнявани от населението, битуващо в

територия, която в днешно време попада в границите на землището на с. Големаните, Великогърновско, от древността до наши дни. Основно вниманието ми е насочено към „*обредната трапеза*”, като вид социално общуване, проявено в различен тип религиозни вярвания – езичество и християнство.

Научните изследвания на тракийската култура в Централна Стара планина са малко (Христов 1999: 91–112). Основна част от тях се отнасят до поселението на хълма Царевец и подножието му във Велико Гърново (Ангелов 1973: 259–270; Долмова-Лукановска 1986: 32–39; Илчева 2002: 131–140; Цървов 2008). Част от изворовите данни са свързани с река Янтра (Атрюс), която е смятана от изследователите за топографската граница през V в. между двете големи племенни групи гети и кробизи (Фол, Спиридонов 1983: 110–113).

Имайки предвид хронологическия период на проучването и от гледна точка на разглежданата проблематика, интерес представляват резултатите от археологическите разкопки, проведени през 1991 г. край с. Големаните и основните изводи, които те налагат.

Теренните проучвания доказват, че преди началото на погребението и по време на осъществяването му са извършвани обредни действия. Открити са три петна, получени вследствие палене на огън. Огньовете са били малки и са горели кратко време. Следвайки същата логика, трябва да се отбележи и откритата на 1,0 м източно от североизточния огън челюст със зъби от говедо, което свидетелства за извършване на жертвоприношение (Цървов 2008: 22–23). Според проучвателя става въпрос за погребални церемониални действия. Откритият гробен инвентар – златни накити, комплект въоръжение и пластична украса за конска амуниция свидетелстват за владетелски ранг на покойника. Разнообразните бронзови и керамични вази, поставени в гроба, комплектуват сервиз за пиене на вино, който се употребява по време на пир (Цървов 2008: 14). Тези факти съвпадат с изворовите данни, които дава Херодот за тракийските погребални обреди: „Богатите са погребвани така: мъртвият излагат в продължение на три дни и след като предварително са го оплаквали и са принесли в жертва всякакви животни, започват да пируват: след това го погребват, като го изгарят или без изгаряне го заравят в земята, насипват могила и уреждат състезания от всякакъв вид, в които най-

големите награди се присъждат за единоборство” (Херодот 1990: 72, V, 8).

Обредността, която описва Херодот е свързана с есхатологичните представи на траките. Според гръцки и римски извори, те са смятали, че след смъртта човек продължава да живее. Това е ставало чрез душата, която отново се е връщала в горния свят. Душата, която „след смъртта не загива, а стават по-щастлива, отколкото е били приживе” (Теодоров 1972: 155). Хронистите не уточняват в каква точно форма душите се възвръщат, но става ясно, че според тях покойникът продължава да съществува в света на живите. На погребалното угощение той присъства в качеството си на домакин-сътрапезник. С това се обясняват заделяните за него късове месо, поставяни по-късно върху кладата или в гроба. Трудно е да се каже със сигурност какво точно е тяхното предназначение: като храна необходима на мъртвия по пътя към отвъдния свят, или като опит за приобщаването му към колективната трапеза. Може би отговорът е комплексен и се отнася за посочените две причини. Интересното в случая е, че *пирът* се явява една от основните форми на *социално общуване*. За владетеля е белег на особена милост от негова страна и тази привилегия получават само особено заслужилите. И понеже най-общо съставът на сътрапезниците е постоянен – аристократите от дружината на царстващия владетел-парадинаст, то принадлежността към елита на обществото става социален ценз за участие. Той е главното средство за подържане на йерархията в тракийското общество, както и за неговото сплотяване и реинтеграция (Маразов 1992а: 376–380; Маразов 1994а: 168; Маразов 1994б: 28). Посочените угощения са наситени и с религиозно-идеологическото съдържание, което произтича от светостта на храната и от възприемането на участниците в тях като духовно цяло, сплотено около личността на владетеля (Георгиева 1999: 96).

От друга страна, чрез ритуалите, извършвани от настъпването на смъртта до затварянето на гроба, се търси и благоразположение на починалия. Вратата в неговата свръхестествена мощ и опасенията или надеждата, че той може да влияе върху битието на живите, са сред причините, поради които в Тракия мъртвецът е обект на изключителни грижи.

Археологическите примери и литературните сведения сочат, че в тракийското религиозно мислене мъртвите заемат по-високо положение от живите. В основата на култа обаче стои почитта към смъртта, а не страхът от нея. От една страна, тази почит е обусловена от вярата в безсмъртието, а от друга – от сигурността, че мъртвите се връщат в реално съществуващия свят (Георгиева 1999: 228). Поради тази причина погребалните и поменалните обреди са огледален образ на реално съществуващото битие на покойника.

С вярата, че предците закрилят и оказват благотворното си влияние върху почитащото ги население са свързани и ритуали, изпълнявани от населението на българското село през Късното средновековие и Възраждането. Основно това са погребалните и поменални обреди, но съществуват и един друг вид практики, които съчетават в себе си благотворната закрила както на предци, така и на светци. Визирам ритуалите, изпълнявани при традиционните народни светилища – оброчищата. Въпреки че основно те са насочени към измолване на покровителство и благоразположение на светците, не бива да се пренебрегва и фактът, че едновременно с това те се явяват медиатори между трите царства – Подземно, Земно и Небесно. В този ред на мисли ролята на предците е еднакво важна с тази на светците. Доказателство за това е подреждането на участниците в поменалните обреди по време на задушница, в същият ред както и на *оброчните трапези*.

Като особен вид храм под открито небе, оброчищата са повсеместно разпространени върху територията на България. Типичен пример за селище с развита оброчна система е проучваното село, в което традиционните народни светилища са 9 на брой, опасвайки като сакрален венец цялото землище. Оброчището „Възнесение Господне” е разположено на 300 м южно от Големаните, в близост до подмогилната гробница на тракийския династ. От него е запазена оброчна плоча, датирана 1874 г. и друга по-стара, закопана пред нея с издълбан кръстен знак. В източният край на селото се намира оброчището „Св. Георги и Боже име”, маркирано с оброчна плоча, датирана 1870 г. На 1 км източно в местността Побитите камъни се намира оброчище посветено на „Св. св. Кирил и Методий”. Оброчната плоча е датирана 1867 г. На 3 км южно, на повече от 500 м надморска

височина е разположено оброчището „Св. Троица и св. Димитър”. На запад, под склона, под вековен дъб е оброчището „Св. Петка”. Мястото е маркирано с неголям необработен каменен блок с плитко връзан равнораменен кръст. В западния край на мах. Върлинка е оброчището „Петровден”. Разположено е на малка поляна, под дърво, до крайната къща на махалата. На 500 м северозападно от махалата се знае мястото на оброчището „Св. Дух”, но следи от него днес няма. На север от село Големаните е разположено фамилно оброчище с неизвестен празник.

Посочените 8 оброчища, оградят от всички страни селото, заедно с прилежащите му махали Върлинка и Малчовци. Те са насочени към обработваемата им земя, осъществявайки защитни функции. Съществува и още едно оброчище – „Св. св. Архангел Михаил и Гавраил”. То е с поменален характер, поставено в гробищния парк на село Големаните (Топузанов 2006: 40–43; Мутафов 1983: 62–67; Мутафов 1984: 103–106; Мутафов 1985: 28–30). Както беше изтъкнато, основната функция, която изпълняват оброчищата е апотропейната – защита на землището от природни стихии и бедствия, а населението и „стоката” от болести и епидемии. В определени дни от годината на тези традиционни народни светилища се извършват оброчни ритуали свързани с омилостивителната жертва – безкръвна (евхаристия) и кръвна (курбан). Специално внимание се отрежда на *обредната трапеза*, чиито пространствено-времевите параметри, се отбелязват със съответните сакрални топоси – оброчните паметници. Те се явяват организатор на култовия обект. Заемат най-сакралното му място – в източния край, до оброчно дърво. От тях на запад се поставя жертвеният камък, върху който се извършва обредното умъртвяване на обреченото животно. Там се поставя съдът, в който се освещава водата или каменното корито, предназначено за същата цел. На западната страна на оброчния паметник се изобразява универсалния християнски символ – кръста. Лицевата страна е обект на опростена или богата декорация с християнска символика. Отново на нея се лепят свещите от обреда или се поставят в издълбани за целта ниши. Западно от оброчния паметник се изкопават огнищата за варене на курбана, западно от него се разполага *обредната трапеза*. По посока изток – запад се движи свещеникът или старецът при

освещаване на трапезата. Така се разсипва и курбанът. В същата посока се разполагат и участниците в *сътрапезването* – в най-източната страна; с лице на запад свещеникът, след него на запад местните първенци със семействата им, представителите на по-заможните родове и накрая гостите и малоимотните.

Схемата на подреждането на участниците в ритуала напомня на *обредния пир*, съпътстващ погребението на тракийския династ. По същият начин разпределението им е съобразено със строго определен възрастов и социален статус. И именно *обредната трапеза* е ключовото звено обединяващо участниците в ритуалите. Практика, която преживява периода на езичеството, когато вярванията са подчинени на митологични представи и се вплита в религиозните вярвания свързани с оброчната практика от християнския период на ниво *битово християнство*.

Оброчната практика е прекъсната с ликвидирането на частната собственост и кооперирането на земята през 40-те и 50-те години на ХХ в. От този период започва да се изгражда друг тип култура, в която нямат място жертвоприношенията и църковните празници. Прекъсната, но не и забравена.

През 2009 г. по инициатива на кметския наместник на селото и представители на читалищното настоятелство е взето решение да се възстанови народното светилище посветено на св. Георги, намиращо се в източната част на мах. Малчовци (административно прилежаща към село Големаните) и да съберат на едно място разпръснатите се из България и чужбина земяци. Жителите на село Големаните обясняват, че решението за подновяване на оброка е с цел „да имат свое място, на което да се събират в определен ден от годината”. В този случай информаторите изтъкват на преден план желание за подчертаване на груповата идентичност чрез принадлежността към определена територия. Т. е. в конкретния случай водещата функция на оброчището не е апотропейната, а социалната – комуникативна и интегративна. По време на *земляческата среща*, както я наричат местните жители, от една страна се наблюдават обредни действия извършвани по традиционната схема, свързана с оброчната практика, а от друга неизбежните иновации. Традиционно присъства свещеник, който извършва водосвет за здраве, и отчита *молитвата*. Следващата

стъпка е съвместното *сътрапезване*. За разлика от годините назад във времето, когато е имало строго определено йерархическо – възрастово и социално подреждане на участниците в ритуала, днес на *обредната трапеза* един до друг сядат хора с близки интереси, често разделени по възрастови групи. На присъстващите се поднася и храна, която не е осветена от свещеник, т. е. обредната трапеза се съчетава и с празнична. Водещо е не религиозното поведение, а комуникативния аспект на участниците в *земляческата среща*. В конкретният случай е важно, че социалното общуване е свидетелство за процеса на усилено търсене на ценности и на културна идентичност на отделния индивид със социума.

Представените обреди налагат следните изводи:

Съвместните „обредни трапези” са далечна реминисценция на тракийската традиция на „погребални угощения”, останала жива у славяните като почитане на мъртвите чрез единични трапези – върху самия гроб, или групови – около гробищния паметник. „Изнасянето” при obroka е всъщност акт на посмъртно уважение към предците, търсене на тяхната благословия и едновременно с това оказване почит към светеца-покровител, измолване на неговата подкрепа и защита (Любенова 1996: 165). Като резултат от цялостното развитие на обществото и свързаните с него материална и духовна култура, съвсем логична се явява промяната във **водещите функции** на *обредните трапези* през годините. От митологично-идеологически за времето свързано с „тракийския династ”, религиозно-апотропейни за населението от българското село през Късното средновековие и Възраждането и социално-комуникативни и интегративни към настоящият период. Това, което ги обединява, е самоидентификацията и чувството за принадлежност на индивида към социума, инициращ обредите. Функции особено силно проявяващи се в днешно време, когато целта на участниците в ритуала е да се съберат на едно свещено място, в определен период от годината, не само местните хора, но и мигриралите в големия град или в чужбина „земляци”. Водени от носталгията по спокойствието на бащиния дом, по силата, която дава усещането, че принадлежиш към точно определено общество, обединява както близки родственици, така и съселяни. И това става на общата трапеза, при оброчния камък, при стария дъб.

ЛИТЕРАТУРА

Ангелов, Н., 1973: Културни пластове преди изграждането на двореца. – В: Царевград Търнов. Т. 1. С., 1973, с. 259–353.

Георгиева, Р., Спиридонов, Т., Рехо, М., 1999: Етнология на траките. София, 1999.

Долмова-Лукановска, М., 1986: Тракийското селище на хълма Царевец. – В: Единадесети пролетен колоквиум „Проф. П. Русев“. В. Търново, 1986, с. 32–39.

Илчева, В. 2002: Тракийският културен пласт от Царевец – обект № 8. – Известия на Регионален исторически музей – Велико Търново, XVII–XVIII, 131–147.

Любенова, И., 1996: И гробовете умират. София, 1996.

Маразов, И., 1992: Мит, ритуал и изкуство у траките. София, 1992.

Маразов, И., 1994а: Митология на златото. София, 1994а.

Маразов, И., 1994б: Митология на траките. София, 1994б.

Мутафов, В., 1983: Възрожденски оброчни плочи от Великотърновско. – Векове, 1983, № 6, с. 62–67.

Мутафов, В., 1984: „Аврамовата жертва“ върху възрожденска оброчна плоча. – Български фолклор, 1994, № 1, с. 103–106.

Мутафов, В., 1985: Два възрожденски паметника за Кирил и Методий (от м. Куцаровци и с. Големаните, Великотърновско). (1100 години от смъртта на Методий). – Музеи и паметници на културата, 1985, № 3, с. 28–30.

Станев, Н., 1993: История на Търновската предбалканска котловина. София, 1993.

Теодоров, 1972: Древнотракийско наследство в българския фолклор. София, 1972.

Топузанов, И., 2006: Сакрални кръгове. В. Търново, 2006.

Фол, А., Спиридонов, Т., 1983: Историческа география на тракийските племена до III в. пр. н. е. София, 1983.

Херодот, 1990: История (част втора). Книга IV–IX. София, 1990.

Христов, И., 1999: Планинска Тракия. Население, култура и религия в древността. В. Търново, 1999.

Църов, И., 2008: Траките край Атрюс. София, 2008.

Църов, И., Илчева, В., 1992: Тракийската надгробна могила при село Големани, Великотърновско. – В: АОР през 1991 година, С., 1992, с. 52.

Информатори

1. Веселина Николаева Стойчева, род. 1956 г., гр. Килифарево – кметски наместник на с. Големаните, Великотърновско;

2. Стефан Косев, род. 1930, с. Големаните, общ. Велико Търново.